

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94)477.53-22Опішня:477-89Сло)16”(045)

DOI: 10.26565/2227-6505-2020-31-01

РОЛЬ ОПІШНІ В ІСТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ XVII СТОЛІТТЯ

А. Л. Щербань

Харківська державна академія культури

kozaks_1978@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

У статті в хронологічній послідовності розглянуті відомості про участь людей з м. Опішня (сучасна Полтавська область) у процесах, пов'язаних з освоєнням земель Слобідської України.

Мета дослідження – схарактеризувати, як у подіях, що відбувалися на теренах Слобожанщини наприкінці 1630-х – на початку 1670-х років, відображена діяльність осіб, пов'язаних із м. Опішня.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, системності, поєднані з історико-порівняльним та мікроісторичним методами.

Наукова новизна дослідження. Уперше комплексно проаналізовано всі відомі нині згадки про м. Опішню кінця 1630-х – початку 1670-х років в опублікованих писемних джерелах, що стосуються тогочасної історії Слобожанщини. З'ясовано, що жителі цього містечка приходили до створюваних московською державою наприкінці 1630-х – у 1650-х роках поселень: Опішня мала прикордонний статус і біля неї принаймні з 1620-х років функціонувала переправа на лівий берег р. Ворскла, звідки лежав найкоротший шлях від Києва, Лубен і Миргорода на схід, де тоді заселяли Яблонів, Чугуїв, Печеніги та Харків. Саме з цими населеними пунктами пов'язані згадки про переселенців з Опішні. Вихідці з різних регіонів Речі Посполитої, українці і, можливо, білоруси та волохи, перебували в Опішні нетривалий час, бо й саме це містечко було засноване близько 1640 року. Усі знайдені матеріали свідчать, що переселенці з Опішні переходили на територію здебільшого сучасної Харківської області після соціальних катаклізмів, пов'язаних з різними військовими діями, що охоплювали Середнє Поворскля. Вони переважно належали до соціальних низів, були хоч і промосковськи налаштовані, але волелюбні, тому досить часто завдавали клопотів московській владі й водночас зробили чималий внесок у розбудову інфраструктури малозаселеної до початку XVII століття території.

Висновки. Аналіз відомостей, опублікованих у писемних джерелах, дає змогу дійти висновку, що вихідці з м. Опішня відіграли важливу роль у процесах, які відбувалися на теренах Слобідської України у 1640-х – на початку 1670-х років. Зокрема, за їхньої активної участі були заселені кілька містечок.

Ключові слова: м. Опішня, р. Мерла, м. Чугуїв, м. Печеніги, Річ Посполита, Московська держава, Слобідська Україна, козаки, Леско.

В статье в хронологическом порядке проанализированы сведения об участии людей из г. Опішня (современная Полтавская область) в процессах, связанных с освоением земель Слободской Украины.

Целью исследования является характеристика отражения в событиях, происходивших на территории Слобожанщины конца 1630-х – начала 1670-х годов, деятельности лиц, связанных с м. Опішня.

Методологическую основу исследования составляют принципы историзма, системности в сочетании с историко-сравнительным и микроисторическим методами.

Научная новизна исследования. Впервые комплексно проанализированы все известные в настоящее время упоминания о городе Опошине конца 1630-х – начала 1670-х годов в опубликованных письменных источниках, касающиеся истории Слобожанщины того времени. Выяснено, что из этого населенного пункта приходили поселенцы в создаваемые московским государством в конце 1630-х – 1650-х годов поселения. Ведь Опошня имела пограничный статус и около нее по крайней мере с 1620-х годов работала переправа на левый берег р. Ворскла, откуда шел кратчайший путь от Киева, Лубен и Миргорода на восток, где в то время заселялись Яблонов, Чугуев, Печенеги и Харьков. Именно с этими населенными пунктами связаны упоминания о переселенцах из Опошни. Выходцы из разных регионов Речи Посполитой, украинцы и, возможно, белорусы да валах, они находились в Опошине непродолжительное время, потому что сам этот населенный пункт образовался около 1640-го года. Все найденные материалы свидетельствуют о том, что испытанные войнами переселенцы из Опошни переходили на территорию части современной Харьковской области после социальных катаклизмов, связанных с различными военными действиями, которые охватывали Среднее Поворсклье. Они были преимущественно выходцами из социальных низов, хоть и промосковски настроенными, но свободолюбивыми. Поэтому довольно часто причиняли хлопоты московской власти. Вместе с тем, внесли значительный вклад в развитие инфраструктуры малозаселенной до начала XVII века территории.

Выводы. Анализ опубликованных в письменных источниках сведений позволяет сделать вывод, что выходцы из г. Опошня сыграли важную роль в процессах, которые происходили на территории Слободской Украины в конце 1640-х – начале 1670-х годов. В частности, при их активном участии было заселено несколько населенных пунктов.

Ключевые слова: г. Опошня, р. Мерла, г. Чугуев, г. Печенеги, Речь Посполитая, Московское государство, Слободская Украина, казаки, Леско.

The article considers in chronological order information about the participation of people from Opishnia (modern Poltava region) in the processes related to the development of lands of Sloboda Ukraine.

The purpose of the research is to characterize the activity of persons connected with the town of Opishnia in the events that took place in Slobozhanshchyna in the late 1630s and early 1670s.

The methodological basis of the research is the principles of historicism, systematization in combination with historical-comparative and micro-historical methods.

Scientific novelty of the research. For the first time, all currently known mentions of the town of Opishnia in the late 1630s and early 1670s are comprehensively analyzed in published written sources concerning the history of Slobozhanshchyna at that time. It is found that settlers from this town came to the settlements created by the Moscow state in the late 1630s - in the 1650s. After all, Opishnia had a border status and, at least since the 1620s, there was a crossing to the left bank of the Vorskla River near it, from where the shortest route was from Kyiv, Lubny and Myrhorod to the east, where Yablonov, Chuhuiv, Pechenehy and Kharkiv were being settled at that time. Mention of the settlers from Opishnia is connected with these settlements. Immigrants from different regions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukrainians and possibly Belarusians and Wallachians, they stayed in Opishnia for a short time, since this settlement itself was formed around 1640. All the materials found show that the war-torn settlers from Opishnia moved to the territory of the mostly modern Kharkiv region after social cataclysms associated with various military actions covering the Middle Vorskla. They came mainly from the lower classes, were pro-Moscow, but freedom-loving, so they often bothered the Moscow authorities. At the same time, they made a significant contribution to the development of the infrastructure of the sparsely populated area by the beginning of the 17th century.

Conclusions. An analysis of the information published in written sources allows to conclude that the natives of Opishnia played an important role in the processes that took place in Sloboda

Ukraine in the 1630s - early 1670s. In particular, with their active participation, several settlements were established.

Keywords: Opishnia, r. Merla, Chuguev, Pechenegi, Polish-Lithuanian Commonwealth, Moscow State, Slobozhanshchina, cossacks, Lesko.

Містечко Опішня неодноразово згадують у публікаціях з історії Слобожанщини. Особливо цінними для науковців є відомості про те, що його мешканці були серед першопоселенців кількох населених пунктів цього регіону. Саме з процесами їхньої колонізації пов'язані й перші достовірні згадки в писемних джерелах про населений пункт з назвою Опішня. Однак узагальнювального дослідження ролі вихідців з Опішні у процесі освоєння земель Слобідської України досі не опубліковано. Мета цієї статті – схарактеризувати, як у подіях, що відбувалися на теренах Слобожанщини наприкінці 1630-х–на початку 1670-х років, відображена діяльність осіб, пов'язаних із м. Опішня.

Перший відомий мені документ, де згадано опішнянський топонім, – лист миргородського урядовця Станіслава Гульчевського, датований червнем 1639 року. Державець лівобережно-дніпровських маєтностей одного з найбагатших і найвпливовіших польських магнатів, великого коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, звертаючись до козацького сотника Гаврила Розсохи, обіцяв йому і «всім черкасам, які підуть з Чугуєва (це місто вони заселили 1638 року після поразки повстання проти польської влади – А. Щ.), повну безпеку й просив переходити до нього «на слободу» на Опошлинський перевіз, де буде дано пільги кожному на 30 років» [2, с. 193]. Він писав: «...усякий з вас... нічого не остерігаючись, хоч і більше провинилися, щоб без усякої опаски повернулися та йшли на Опошлинський перевіз у слободу, де мені те місце дане, і там селилися й розживалися б, а пільги на 30 років безперечні, у тому вам і лист свій дам» [25, с. 114]. 1640 року Розсоха справді пішов з Чугуєва, а 26 квітня 1641 року підняли повстання й перейшли на бік Речі Посполитої, розселившись в різних населених пунктах Лівобережної України, інші чугуївські «черкаси» [24, с. 241–242]. Принаймні одного з них згадано в реєстрі опішнянських козаків 1649 року під прізвищем Чугуївець. До речі, за прізвищами з цього реєстру можна визначити походження 5,6 % опішнянських козаків. Один був Москалем, інший – Дінцем, три козаки – Уманськими, один – Гуманським, один Багацьким (з міста Багачка) та один Боришпольцем (з Борисполя) [14, с. 36]. 1641 року кінні козаки з Опішні вже були серед мешканців фортеці Яблонів [24, с. 227], споруджувати яку почали в Белгородській оборонній лінії на північній межі Слобожанщини 1637 року. На мою думку, згадана в листі Гульчевського слобода – це і є невелике поселення, позначене на карті Гійома Левасера де Боплана як «Opoczinski». У російських документах 1640-х років його називали «Опошня, Опошнин». Заселена близько 1640 року Опішня належала Станіславу Конецпольському. Відгомонам подій із розміщення переселенців на теренах сучасної Опішні стала судова суперечка 1640 року за старий «сівер» на Середній Ворсклі з городищами Глинським і Більським між його спадковими власниками Проскурами-Суцанськими та Станіславом Конецпольським, князем Яремою Вишневецьким, Анною Гербутовою Жолкевською [23, с. 265]. Переміг у цій боротьбі коронний гетьман, але після його смерті 11 березня 1646 року син Александр «Глинщини» не утримав. 16 липня 1646 року внаслідок збройного нападу її захопив українсько-польський князь Єрмія Михайло Корибут Вишневецький (володів до червня 1648 року) [9, с. 446–449]. Оскільки одразу ж посилювалися утиски православ'я, 10 листопада 1646 року 205 мешканців «литовського городка Опошнина» на чолі з Федотком Левоновим переселилися «на вечное житьє» до Чугуєва [28, с. 203–204]. Згадка Опішні в статусі «городка» свідчить про те, що майже одразу після заселення в ній з'явилися оборонні споруди. Саме як «містечко» цей населений пункт існував і впродовж усієї дальшої історії.

Охочих заселяти нову слободу, очевидно, було вдосталь. Намагаючись наприкінці XVI – у першій чверті XVII століття колонізувати малолюдні терени Лівобережної Наддніпрянщини, польські магнати, за влучним висловом Михайла Грушевського, «погнали українську людність далі на схід» [12, с. 43–49]. Усіляко стимулюючи засновників слобід

(зокрема, надаючи пільги в оподаткуванні й відбутті різних повинностей), вони дали поштовх переселенцям із різних теренів Речі Посполитої. Однак, як бачимо, принаймні частина з них не вдовольнялася запропонованим і, щойно ставалися якісь соціальні катаклізми, рухалася з Опішні далі, на підпорядковані Московській державі малозаселені землі Слобожанщини.

Хоча в грамоті царя Олексія Михайловича чугуївському воєводі не зазначено, куди поселено згаданих у зазначеному документі опішнян, а наказано відіслати в Москву, дослідник історії Слобожанщини Філарет (Дмитро Гумилевський) зробив недостатньо аргументоване (але ймовірне) припущення, що вони осіли в містечку Печеніги, оскільки на той час могли поселитися лише в ньому або Валках [28, с. 203–204]. За цим встановлено офіційну дату заснування Печенігів – 1646 рік [18, с. 904]. Унаслідок аналізу цієї грамоти, зокрема згадки про «білорусців» і прізвища Лєвонов, печенізький краєзнавець Володимир Кизим на початку XXI століття дійшов висновку, що переселенці «вибули з Білорусії й Опішню використали як збірний пункт або пункт тимчасового відпочинку чи проживання» (Лист Володимира Кизима до авторки статті від 07 квітня 2008 р.) [32]. Це припущення має право на життя, оскільки магнати, які заселяли Опішню, могли поселити в ній і білорусів. До того ж такі імена та прізвища, як мав очільник переселенців у XV–XVI століттях, траплялися переважно на території Білорусії й Московії. Задokumentовані поселенці з'явилися в Печенігах наприкінці травня 1654 року. І це, на мою думку, справді були опішняни. У царській грамоті чугуївському воєводі йдеться, що 6 травня «пришли на Чугуєво из Литовския стороны Черкасы – Ивашко, Федоров сын, Волошенин с товарищи 45 человек, с женами и детьми на вечное житье». Вони «били челом», щоб «велети бы их устроить в Чугуевском уезде на Печенежском Катковском поле с их братьею с прежними выезжими Черкасы». Цар звелів задовольнити прохання, щоб переселенці «Вел. Государю служили, от Крымских и от Нагайских и от Литовских воинских людей наши Украйны оберегали б и к службе были готовы, и в приход воинских людей с ними билися и в указанных местах на вечное житье строились». Філарет зрозумів з цього тексту, що на той час у Печенігах уже мешкали українці [28, с. 203–204]. На мою думку, це ймовірно, але для однозначного твердження джерел недостатньо. Про переселення другої групи людей саме з Опішні може свідчити прізвище та ім'я отамана, адже в реєстрі 1649 року серед опішнян був Іван Волошин [14 с. 36]. Відмінності в закінченні прізвища можна пояснити тим, що в першому випадку реєстр писали українці, а в другому грамоту – московити. Натомість корінь у прізвищі свідчить, що отаман переселенців прибув із Валахії (історична область на півдні сучасної Румунії).

Зацікавленість миргородського урядовця в заснуванні слободи на Опішнинському перевозі була зумовлена низкою причин. Перша – наявність зручної переправи на лівий берег Ворскли, неподалік від якої розташоване гирло річки Мерла, яку представники Речі Посполитої вважали за свою. Щоб обґрунтувати власність на переговорах 1638 року з московськими урядовцями, вони пред'явили ділову грамоту щодо поділу вотчин наприкінці XV століття князями Богданом і Григорієм Федоровичами Глинськими. За нею Григорій отримав Сівер-Глинщину, землі від устя до «верху» Мерли й на Ворсклі. Цей аргумент використовували й під час позначення 1646 року частини польсько-російського кордону, який мав іти «Ворсклом рекою вниз до Скелского городища, которое в царскую сторону остается, а рубеж от него в версте меж Белским городищем, и оттуль через реку Ворскль прешедши до реки Мерла, а реку Мерлу перешедши до реки Коломака» [13, с. 900, 901, 908].

Перед аналізованими в цій статті подіями землі біля Мерли тривалий час цікавили здебільшого козаків-уходників, які займалися сезонним (літньо-осіннім) мисливством, рибальством і бортництвом, адже вони були досить зацікавлені. Великий за розмірами лісовий масив уздовж річки позначено на карті, що її уклав Гійом Левасер де Боплан у 1640-х роках. Опис останньої чверті XVII століття свідчить, що цей масив був дубово-сосновий «селидебний» і «дров'яний», тягнувся від гирла річки на 15 верст (приблизно 16 км) і мав ширину 3–5 верст [5, с. 72–74, 137]. І правий берег Середнього Поворскля на карті Боплана

майже повністю вкритий лісом, а на території сучасної Опішні позначена просіка. Два десятиліття по тому на Мерлі, а також інших річках Слобідської України вже були розташовані стаціонарні пасіки опішнян. Як писали в джерелах середини XVII століття, «из тех литовских (Куземина, Котельви та Опішні – А. Щ.) городов Литовские люди проложили в степи дороги большие, ездят на реку на Мерль, на пчелиные пасеки изъ животиною на государеву землю: а те дороги проложены к урочищам к Колонтаевой Гати и къ Грузкому перевозу» [31, с. 26–27]. Одна опішнянська пасіка була заснована на березі Можу [21, с. 522], чотири – на Мерчику, у найбільшій з яких опішнянський козак Демид Рижий пасічникував спільно з полтавським та миргородськими козаками [29, с. 188]. Натомість росіяни у вересні-грудні 1650 р., стверджуючи, що «река Мерла и Мерчик скони вечная в государеве земле», забороняли «литовським людям» (тобто козакам) «на государеву землю приходит и пасек заводитъ». І коли миргородський полковник Матвій Гладкий послав «литовських людей на реку Мерчик да на колодец Крючик пасек пчелиных заводитъ по прежнему» [10, с. 434], пасіку на Мерлі було «вибито й вигнано». Зі скаргою про це 17 липня Богдан Хмельницький звертався до путивльського воєводи Семена Прозоровського [10, с. 374–375].

Попри нищення пасік, опішняни далі експлуатували природні ресурси басейну р. Мерла. Один з останніх великих земельних конфліктів між козаками (з Опішні, Полтави, Рублівки й Коломака) та московитами («дітьми боярськими») виник 1680 року. Щоб його розв'язати, терміново надіслали російського чиновника Аверкія Опухтіна, який на той час керував спорудженням частини укріплень Ізюмської оборонної лінії [16, с. 152].

Зіткнення на Мерлі інтересів представників Речі Посполитої та Московської держави (які досі мало цікавилися цією територією) фіксовані в документах принаймні з кінця 1620-х – початку 1630-х років. Так, 10 липня 1628 року белгородець Якушка Черкашенін (прізвище свідчить про українське походження) разом із товаришами був посланий на р. Коломак, адже очікувався великий похід лубенського, синецького та інших урядовців під «українні» російські фортеці. І справді, на Коломаці московські посланці знайшли приблизно тисячу «литовських людей», які, переправившись через річку Мерла, пішли за Ворсклу. Очевидно, йдучи за ними, белгородці розорили селітряну варницю на «польській території» [24, с. 145]. Аналіз їхнього шляху дає змогу дійти висновку, що Ворсклу вони перетинали неподалік сучасної Опішні, а «варниця» могла міститися там, де нині Розрита Могила. Представники Речі Посполитої («воровські черкаси») відомстили вночі з 8 на 9 травня 1630 року, напавши на дев'ятьох белгородців, що ловили рибу в Мерлі [24, с. 137].

Перед цими подіями на правому боці Ворскли біля гирла р. Мерла активізували промислову діяльність князі Вишневецькі. Руками лубенських, пирятинських і переяславських мешканців вони почали виробляти селітру з розташованих на території Глинщини насипу кургану Скоробор і валів Західного укріплення Більського городища [27, с. 59–64], про що свідчать, наприклад, судові позови 1613, 1622 та 1624 років [34, с. 181–182, 371, 624].

Під час Хотинської війни видобуванням селітри на теренах Лівобережної України зацікавився й польський король Сигізмунд III. 21 серпня 1621 року він надав привілей на право займатися селітряним промислом шляхтичу-коморнику Бартоломію Обалковському не лише на території Речі Посполитої, а й на належних Московській державі землях – у «диких полях Белгородських, Очаківських... біля Муравських татарських шляхів..., де знаходилися б придатні для виробництва селітри городища» [9, с. 19–20]. Це заклало підвалини для створення «селітряної держави» з центром у Миргороді, з якого найкоротший шлях до згаданих земель пролягав через переправу біля сучасної Опішні.

Від Опішнянського броду (перезову) він прямував межиріччям Мерли та Котельні (сучасна Котельва з притокою Котелевкою) до Колонтаєвого перелазу (Колонтаєвої Гаті). Перетнувши в цьому місці Мерлу, згаданий шлях поєднувався з дорогою з півдня Полтавщини. У верхів'ях р. Коломак об'єднаний шлях ішов під містом Валки і тут (за приблизно 70 км на схід від Опішні) виходив на Ізюмську сакму, роздвоюючись. Один його кінець спрямовувався до Зміївських переправ і далі, лівим берегом Сіверського Дінця, до

гирла його лівої притоки – річки Айдар. Принаймні з кінця 1630-х років саме цим шляхом рухався люд із теренів лівобережно-дніпровської частини Речі Посполитої в напрямку Чугуєва, а далі – Торських соляних озер і Донщини. Другий ішов степом на південь побіля річок Мож і Берека (праві притоки Сіверського Дінця, що течуть територією сучасної Харківської області) і далі вододілом Орелі та Самари в напрямку початків Муравської та Ізюмської сакми [6, с. 19; 7, с. 7; 31, с. 26–27].

Мешканці Опішні на Слобожанщину переселялися й після впровадження на Лівобережжі Дніпра козацького устрою (1649 рік), коли містечко увійшло до складу Гетьманщини й була створена Опішнянська сотня Полтавського полку. У цей час кордон між Слобожанщиною та Гетьманщиною став більш відкритий і в Опішні почали регулярно з'являтися московські станичники – кінні загоони, які об'їжджали прикордонні території, зауважуючи наявність на них татарських сакм і прокладених українцями на лівому березі Ворскли доріг, спостерігаючи за використанням ними (зокрема й опішнянами) природних багатств частини лівого берега Ворскли, яку вважали належною Московській державі [4, с. 221].

1658 року, після початку міжусобної боротьби періоду Руїни, унаслідок якої Опішня зазнала татарської загрози, перебуваючи в тісних контактах з «черкасами» Слобожанщини, опішняни звернулися до московського царя щодо передання їх у відання охтирського воєводи, щоб «оберігати від всіляких військових людей». Як наслідок, місто могло назавжди підпорядкуватися слобідському Охтирському полку. До Опішні був призначений російський воєвода – Бахтіяр Мякінін [33, ф. 210, оп. 9, столбец 746, столпик 4, 8 л.], який не допустив у нього війська прихильників Івана Виговського [11, с. 137]. Однак воєвода керував містечком недовго, адже запровадження московських порядків дуже швидко спричинило невдоволення з боку опішнян та урядовців Полтавського полку. Після того як 10 січня 1660 року в керовану Бахтіяром Мякініним Опішню надійшли відомості про виступ кримського хана з усіма ордами на окраїнні міста і в травні ці загоони вже нападали на Валки, проходячи побіля витоків р. Мерла, він покинув містечко. В Опішні скупчилися великі військові сили козаків – прихильників Юрка Хмельницького. Спочатку це був полк під орудою піхотного полковника Гната Макухи (2000 кінних козаків). У липні до нього долучився піхотний (січовий?) полк на чолі з Пушкелею [8, с. 160; 20, с. 152, 170]. 27 листопада 1660 року козаки з Опішні запропонували підкоритися мешканцям м. Колонтаїв «чигиринському гетьману». Однак ті відхилили пропозицію [28, с. 41], тому полки з Опішні разом із представниками інших козацьких містечок Гетьманщини стали нападати на Слобожанщину, але з часом зазнали поразки від московського війська.

У часи чергових соціальних потрясінь знову трапилися зміни в складі населення Опішні. Зокрема, вважаю, що саме тоді з містечка виїхав козак на ім'я Леско (Олексій, який у тогочасних документах фігурує під прізвищами-прізвиськами Григорович, Григор'єв, Черкашенін, Хромий, Косий), який згодом увійшов в історію Слобожанщини як один із ватажків повстання під проводом Степана Разіна. Зберігся документ з інформацією, що перед цим він служив у Полтавському полку і його шурином був Іван Донець [19, с. 122] – відомий український військовий діяч часів Хмельниччини й початку доби Руїни. Інша сестра Івана Донця – легендарна відьма, яка загинула внаслідок битви козаків з поляками під Заславом [15, с. 114]. Прихильник і помічник першого полтавського полковника Мартина Пушкаря, він брав активну участь у повстанні Полтавського полку проти гетьмана Івана Виговського [22, с. 172–176; 26, с. 125–129]. Після поразки в битві під Полтавою 11 червня 1658 року Івана Донця до 1661 року згадують у документах як охтирського (місто Охтирка заснували представники Речі Посполитої 1641 року) та колонтаївського (місто Колонтаїв засноване Московською державою 1654 року) полковника. За версією Філарета (Гумілевського) він був братом видатної постаті в історії Слобожанщини Григорія Донця [17, с. 9, 262–263], який 1668 року внаслідок антимосковського повстання став харківським полковником. Однак якщо вони й були брати, то не рідні, адже мали різні імена по батькові.

Прізвище Донець свідчить про пов'язаність його носіїв з Доном. Саме туди наприкінці 1660-х років потрапив зять Івана Донця, козак Полтавського полку Леско. Це був дорослий досвідчений воїн. Можна припустити, що народився він не пізніше від початку 1630-х років і міг бути внесений у реєстр козаків Опішнянської сотні 1649 року. У цьому реєстрі є лише один козак на ім'я Леско, але прізвисько його Нос [14, с. 36]. За часів повстання Пушкаря 1658 року він обіймав посаду «опушлянського» отамана [11, с. 221–222]. Різниця в прізвиських може бути пов'язана з тим, що на той час у середовищі козаків вони могли змінюватися. Російські дослідники Олена Чистякова та Володимир Соловйов зробили аргументоване припущення, що «Хромим» і «Кривим» він став після того, як в одному з боїв куля роздробила йому ногу, а у другому він втратив око. В одному з документів 1670 року Леска названо «запорожським черкашенином», що стало приводом, щоб надати йому відповідне прізвисько.

До літа 1669 року Леско Черкашенін став одним із найбільш поважаних на Дону людей, а восени, коли загін Степана Разіна, повертаючись з походу в Персію, удруге опинився біля стін Царицина, долучився до нього. Умілий воєначальник, у роки другого походу повстанців на Волгу Леско став одним з основних сподвижників Разіна, потоваришував і побратався з отаманом. Разін цінував бойовий досвід Леска, його відвагу та моторність. Після цього Леско на чолі 300 повстанців вирушив на Дніпро-Донське межиріччя, піднявшись Сіверським Дінцем на терени Слобідської України. З 1 по 20 жовтня 1670 року повстанців підтримало населення Маяцька, Царева-Борисова (тепер с. Червоний Оскіл Ізюмського району Харківської області), Балаклеї, Чугуєва, Богодухова, Змієва та Мерефи [29, с. 193, 206–212]. 17 жовтня 1670 року Леско Черкашенін направив у Харків зі Змієва «прелестную грамоту от великого войска Донского и от Олексея Григорьевича» з закликом «со всеми городовыми людьми и с мещанами стать с нами, великим Войском Донским, заедина за дом пресвятыя богородицы и за... великого государя и за всю чернь... чтоб от изменников бояр вконец не погинуть» [19, с. 74–75].

Розмах повстання на Слобожанщині царський уряд обґрунтовано пов'язав з енергичними діями Леска. Не випадково розгром його загону й захоплення ватажка влада вважала одним із найефективніших заходів щодо припинення народного руху. Щодо того, як найскоріше захопити разінського отамана, тривало інтенсивне листування. Воевода Белгородського полку Григорій Ромодановський направляв депеші в Розрядний приказ. З нього писали гетьманові Лівобережної України Дем'яну Многогрішному. План, за яким сподівалися захопити Черкашеніна, був такий: його дружина мешкала в Опішні, тому влада розраховувала, спостерігаючи за нею, вистежити Леска, який, на їхню думку, рано чи пізно з'явиться вдома. Між 20 і 30 жовтня 1670 року Григорій Ромодановський писав цареві про те, що повстанці, очолені Хромим, збираються йти через Валуїки й Мурахву в Колонтаїв та Опішню тому, що «он, Алешка, бывал житель Опошненской и жена его ныне в Опошне», щоб під «черкаськими» містами зібрати війська і йти під московські українні городи. У тому самому місяці він вимагав від Василя Многогрішного – брата українського гетьмана, надіслати військовий загін і захопити «ворову Донского казака Алешкина жену Хромова и ево Алешку будет он в Опошне объявитца и сыскав привели с собою» [19, с. 82]. Однак той, звісно, додому не приходив, а збирав військо для походу на Колонтаїв. Полтаву, Конотоп і Седнів. Родини Леска й відомостей про його перебування в Опішні гетьманські урядники не знайшли. Та й знайти не могли, адже спочатку шукали «Алешку Кривого» [19, с. 125], якого справді в Опішні ніколи не було. Козака, який на Дону отримав згадане прізвисько, за моєю версією, в Опішні знали як Леска Носа й жив він там за 12 років до описуваних подій. Далі розшуки здійснювати було недоцільно, адже, сконцентрувавши на Слобожанщині чималі військові сили, панівна верхівка швидко змогла придушити повстання. Загін Леска Черкашеніна був розбитий біля Репінського Юрта (урочище Красний Пришиб) на Сіверському Дінці. Багатьох із його учасників було вбито під час бою чи страчено після нього, але самому отаману вдалося втекти на Дон [19, с. 83–88].

Висновки. Аналіз згадок про Опішню в писемних джерелах, пов'язаних зі Слобожанщиною, дає змогу дійти висновку, що це був містечко, жителі якого приходили до створюваних московською державою наприкінці 1630-х – у 1650-х роках поселень. І це було закономірно, адже Опішня мала прикордонний статус і біля неї принаймні з 1620-х років функціонувала переправа на лівий берег Ворскли, звідки йшов найкоротший шлях з Києва, Лубен та Миргорода на схід, де в той час заселяли Яблонів, Чугуїв, Печеніги, Харків. Саме з цими населеними пунктами пов'язані згадки про переселенців з Опішні. Однак, звісно, вони були і в інших поселеннях. Вихідці з різних регіонів Речі Посполитої, українці і, можливо, білоруси і волохи, перебували в Опішні нетривалий час, бо й сам цей населений пункт заснували близько 1640 року. Усі знайдені матеріали свідчать, що переселенці з Опішні переходили на територію здебільшого сучасної Харківської області після соціальних катаклізмів, пов'язаних з різними військовими діями, що охоплювали Середнє Поворскля. Вони переважно належали до соціальних низів, були хоч і промосковськи налаштованими, але волелюбні, тому досить часто завдавали клопотів московській владі, але водночас зробили чималий внесок у розбудову інфраструктури малозаселеної до початку XVII століття території.

Література

1. Багалеї Д. Займанщина в Левобережній Україні. *Киевская старина*. 1883. Декабрь. №7. С. 560-592.
2. Багалеї Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI–XVIII столетии. Т. 1. Харьков Типография К. П. Счасни, 1886. 396 с.
3. Багалеї Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. Харьков: Типография К. П. Счасни, 1890. 433 с.
4. Багалеї Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. М. : вь Университетской типографии, 1887. 634 с.
5. Багалеї Д. І. Вибрані праці. Т.5. Історія колонізації Слобідської України. Ч. 1. Харків: видавництво НУА, 2007. 576 с.
6. Багалеї Д. І. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1991. 256 с.
7. Василенко В. И. Местечко Опішня Зеньковського уезда Полтавської губернії. Статистико-Економічний Очерк. Полтава: Типографія Губернського Правління, 1889. 40 с.
8. Вирський Д. С. Українне місто: Кременчук від заснування до 1764 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2004. 436 с.
9. Воссоєдинення України с Росією. Документи и матеріали. М.: Издательство Академии наук СССР, 1953. Т. I. 643 с.
10. Воссоєдинення України с Росією. Документи и матеріали. М.: Издательство Академии наук СССР, 1953. Т. II. 556 с.
11. Грушевський М. Історія України-Руси. К.: Наукова думка, 1998. Т. X. 408 с.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. К.: Наукова думка, 1995. Т. VIII. Роки 1626-1650. 292 с.
13. Дворцовые разряды, высочайшему повелению изданные II-м отделением Собственной Его Императорского величества канцелярии. Т. 2 (с 1628 по 1645 г.). СПб: В типографии Собственной Его Императорского величества канцелярии, 1851. 975 с.
14. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII-XVIII ст. – Полтава: Асмі, 2007. Т. 1. 400 с.
15. Діса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття. К.: Критика, 2008. 303 с.
16. Загоровский В. П. Изюмская черта. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. 237 с.

17. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумской и Лебединский. М.: В типографии В. Готье, 1857. 602 с.
18. Історія міст і сіл Української РСР: Харківська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. 1003 с.
19. Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов. Том II. Август 1670-январь 1671. Часть II. Восстание на юге и волнения в других областях русского государства. Сост. Швецова Е.А. М. Издательство Академии Наук СССР 1959 г. 241 с.
20. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. К.: Стилос, 2002. 396 с.
21. Кулаковський П. М. Колонізаційна діяльність Конєцпольських на київському Задніпров'ї. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2008. Т. CCLVI: Праці Історично-філософської секції. С. 497–523.
22. Модзалевский В. Пушкарь (Пушкаренко) Мартын. *Русский биографический словарь*. СПб: Типография Императорской академии наук, 1910. Т. 15. С. 172-176.
23. Н. М. Левобережная Украина в XV–XVIII ст.: Очерк колонизации. *Киевская старина*. 1896. № 5. Т. LIII. С. 249–265.
24. Папков А. И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII века). Белгород: Константа, 2004. 352 с.
25. Папков А. И. Гетман Яков Острянин в Речи Посполитой и в России. *Белоруссия и Украина: история и культура*. 2004. М., 2005. С. 93-121.
26. Ревегук В., Кочерга Н. Антигетьманське повстання Мартина Пушкаря і Якова Барабаша: хід і наслідки. *Гадяцька унія 1658 року: контрверсії минулого і сучасність*. Полтава: ПОШПО, 2009. С. 125-129.
27. Супруненко О., Шерстюк В., Пуголовок Ю. Селітроварницький стан на Більському городищі. К., 2010. 96 с.
28. Філарет (Гумилевский) Д. Г. Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Харьков: Факт, 2005. Т. II. 432 с.
29. Чистякова Е., Соловьев В. Степан Разин и его соратники. – М.: Мысль, 1988. – 221 с.
30. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII століття. К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1959. 499 с.
31. Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. К.: з друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1932. 211 с.
32. Приватний архів Анатолія Щербаня.
33. Российский государственный архив древних актов.
34. Źródła dziejowe. T. 21. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. X. Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw). Opisane przez A. Jabłonowski. Warszawa: Skład główny v Księgarny Gebethnera i Wolffa, 1894. 654 s.

References

1. Bagalei D. Zaimanshchina v Levoberezhnoi Ukraine [Zaymanschina in Left-Bank Ukraine] (in Russian). *Kievskaiia starina*. 1883. №7. Dekabr'. S. 560-592.
2. Bagalei D. I. Materialy dlia istorii kolonizatsii i byta stepnoi okrainy Moskovskogo gosudarstva (Khar'kovskoi i otchasti Kurskoi i Voronezhskoi gub.) v XVI–XVIII stoletii [Materials for the history of colonization and everyday life of the steppe outskirts of the Moscow state (Kharkov and partly Kursk and Voronezh provinces)] (in Russian). Т. 1. Khar'kov Tipografiia K. P. Schasni, 1886. 396 s.
3. Bagalei D. I. Materialy dlia istorii kolonizatsii i byta Khar'kovskoi i otchasti Kurskoi i Voronezhskoi gub. [Materials for the history of colonization and everyday life of Kharkov and

- partly Kursk and Voronezh provinces] (in Russian). Khar'kov: Tipografiia K. P. Schasni, 1890. 433 s.
4. Bagalei D. I. Ocherki iz istorii kolonizatsii stepnoi okrainy Moskovskogo gosudarstva [Essays from the history of colonization of the steppe outskirts of the Moscow state] (in Russian). Moskva: v Universitetskoj tipografii, 1887. 634 s.
  5. Bagalii D. I. Vibrani pratsi. T. 5. Istoriia kolonizatsii Slobids'koi Ukraïni [Selected works. Vol.5. History of colonization of Slobidska Ukraine] (in Ukrainian). Ch. 1. Kharkiv: vidavnistvo NUA, 2007. 576 s.
  6. Bagalii D. I. Istoriia Slobids'koi Ukraini [History of Slobidska Ukraine] (in Ukrainian). Kharkiv: Osnova, 1991. 256 s.
  7. Vasilenko V. I. Mestechko Oposhnia Zen'kovskogo uezda Poltavskoi gubernii. Statistiko-Ekonomicheskii Ocherk [The small town of Oposhnya, Zenkovsky district, Poltava province. Statistical and Economic Essay] (in Russian). Poltava: Tipografiia Gubernskago Pravleniia, 1889. 40 s.
  8. Virs'kii D. S. Ukrainne misto: Kremenchuk vid zasnovannia do 1764 r. ["Ukrainian city": Kremenchuk from foundation to 1764] (in Ukrainian). Kyiv: Institut istorii Ukraïni NAN Ukraïni, 2004. 436 s.
  9. Vossoedinenie Ukrainy s Rossiei. Dokumenty i materialy [Reunification of Ukraine with Russia. Documents and materials] (in Russian). Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1953. T. I. 643 s.
  10. Vossoedinenie Ukrainy s Rossiei. Dokumenty i materialy [Reunification of Ukraine with Russia. Documents and materials] (in Russian). Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1953. T. II. 556 s.
  11. Grushevs'kii M. Istoriia Ukraini-Rusi [History of Ukraine-Rus'] (in Ukrainian). Kyiv: Naukova dumka, 1998. T. X. 408 s.
  12. Grushevs'kii M. Istoriia Ukraïni-Rusi [History of Ukraine-Rus'] (in Ukrainian). Kyiv: Naukova dumka, 1995. T. VIII. Roki 1626-1650. 292 s.
  13. Dvortsovye razriady, vysochaisheму poveleniiu izdannye II-m otdeleniem Sobstvennoi Ego Imperatorskago velichestva kantseliarii [Palace ranks, by the highest order issued by the II department of His Imperial Majesty's Own Chancery] (in Russian). T. 2 (s 1628 po 1645 g.). St. Petersburg: V tipografii Sobstvennoi Ego Imperatorskago velichestva kantseliarii, 1851. 975 s.
  14. Dzherela z istorii Poltavskogo polku. Seredina XVII-XVIII st. [Sources on the history of the Poltava regiment. The middle of the XVII-XVIII centuries] (in Ukrainian). – Poltava: Asmi, 2007. T. 1. 400 s.
  15. Disa K. Istoriia z vid'mami. Sudi pro chari v ukraïns'kikh voevodstvakh Rechi Pospolitoï XVII-XVIII stolittia [A story with witches. Magic courts in the Ukrainian voivodships of the Rzeczpospolita of the 17th-18th centuries] (in Ukrainian). Kyiv: Kritika, 2008. 303 s.
  16. Zagorovskii V. P. Iziumskaia cherta [Izyumskaya line] (in Russian). Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhskogo universiteta, 1980. 237 s.
  17. Istoriko-statisticheskoe opisanie Khar'kovskoi eparkhii. Otdelenie III. Uezdy Akhtyrskii i Bogodukhovskii, Sumskoi i Lebedinskii [Historical and statistical description of the Kharkiv diocese. Department III. Counties Akhtyrsky and Bogodukhovsky, Sumy and Lebedinsky] (in Russian). Moskva: V tipografii V. Got'e, 1857. 602 s.
  18. Istoriia mist i sil Ukraïns'koi RSR: Kharkivs'ka oblast' [History of towns and villages of the Ukrainian SSR: Kharkiv region] (in Ukrainian). Kyiv: Golovna redaktsiia URE AN URSR, 1967. 1003 s.
  19. Krest'ianskaia voina pod predvoditel'stvom Stepana Razina. Sbornik dokumentov [Peasant War led by Stepan Razin. Collection of documents. Volume II. August 1670 to January 1671. Part II. The uprising in the south and unrest in other areas of the Russian state] (in Russian). Tom II. Avgust 1670-ianvar' 1671. Chast' II. Vosstanie na iuge i volneniia v drugikh oblastiakh russkogo gosudarstva. Sost. Shvetsova E.A. Moskva: Izd-vo Akademii Nauk SSSR 1959 g. 241 s.

20. Krivosheia V. Genealogiia ukrains'kogo kozatstva: Narisi istorii kozats'kikh polkiv [Genealogy of Ukrainian Cossacks: Essays on the history of the Cossack regiments] (in Ukrainian). Kyiv: Stilos, 2002. 396 s.
21. Kulakovs'kii P. M. Kolonizatsiina diial'nist' Konetspol's'kikh na kiivs'komu Zadniprovi [Konetspol'ski colonization activities in the Kiev Zadneprovye] (in Ukrainian). *Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Shevchenka*. L'viv, 2008. T. CCLVI: Pratsi Istorichno-filosofs'koï seksii. S. 497–523.
22. Modzalevskii V. Pushkar' (Pushkarenko) Martyn [Pushkar (Pushkarenko) Martyn.] (in Russian). *Russkii biograficheskii slovar'*. St. Petersburg: Tipografiia Imeratorskoi akademii nauk, 1910. T. 15. S. 172-176.
23. N. M. Levoberezhnaia Ukraina v XV–XVIII st.: Ocherk kolonizatsii [Left-bank Ukraine in the XV-XVIII centuries: Essay on colonization] (in Russian). *Kievkaia starina*. 1896. № 5. T. LIII. S. 249–265.
24. Papkov A. I. Porubezh'e Rossiiskogo tsarstva i ukrainnykh zemel' Rechi Pospolitoi (konets XVI – pervaia polovina XVII veka) [Borderlands of the Russian kingdom and the Ukrainian lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth (late XVI – first half of the XVII century)] (in Russian). Belgorod: Konstanta, 2004. 352 s.
25. Papkov A. I. Getman Iakov Ostryanin v Rechi Pospolitoi i v Rossii [Hetman Yakov Ostryanin in the Polish-Lithuanian Commonwealth and in Russia] (in Russian). *Belorussiia i Ukraina: istoriia i kul'tura*. 2004. Moskva, 2005. S. 93-121.
26. Reveguk V., Kocherga N. Antiget'mans'ke povstannia Martina Pushkaria i Iakova Barabasha: khid i naslidki [Anti-Hetman uprising of Martin Pushkar and Jacob Barabash course and consequences] (in Ukrainian). *Gadiats'ka uniiia 1658 roku: kontroversii minulogo i suchasnist'*. Poltava: POIPPO, 2009. S. 125-129.
27. Suprunenko O., Sherstiuk V., Pugolovok Iu. Selitrovarnits'kii stan na Bil's'komu gorodishchi [Nitrate state on Bielsko settlement] (in Ukrainian). Kyiv, 2010. 96 c.
28. Filaret (Gumilevskii) D. G. Istoriko-statisticheskoe opisanie Khar'kovskoi eparkhii [Historical and statistical description of the Kharkiv diocese] (in Russian). Khar'kov: Fakt, 2005. T. II. 432 s.
29. Shevchenko F. P. Politichni ta ekonomichni zv'iazki Ukraïni z Rosieiu v seredini XVII stolittia [Political and economic relations between Ukraine and Russia in the middle of the seventeenth century] (in Ukrainian). Kyiv: Vidavnistvo Akademii nauk URSSR, 1959. 499 s.
30. Chistyakova E., Solov'ev V. Stepan Razin i ego soratniki [Stepan Razin and his associates] (in Russian). – M.: Mysl', 1988. – 221 s.
31. Iurkevich V. Emigratsiia na skhid i zaliudnennia Slobozhanshchiny za B. Khmel'nits'kogo [Emigration to the east and settlement of Slobozhanshchina during B. Khmelnytsky] (in Ukrainian). Kyiv: z drukarni Vseukrains'koï Akademii Nauk, 1932. 211 s.
32. The Private archive of Anatoliy Shcherban.
33. The Russian State Archive of Ancient Acts.
34. Źródła dziejowe. T. 21. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. X. Ziemia ruska. Ukraina (Kijów — Braclaw) [Historical sources. Vol. 21. Poland of the 16th century in terms of geography and statistics. T. X. Ruthenian lands. Ukraine (Kiev – Braclaw)] (in Polish). Opisane przez A. Jabłonowski. Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1894. 654 s.